

T A R İ H VESİKALARI

YENİ SERİ, I. CİLD

1 (16). SAYI

CLARENCE DANA ROUILLARD: *The Turk in French history, thought and literature (1520—1660)*. Paris Boivin et Cie, s. d. 700 S., 25 Lev. 8°.

XVIII. Asra ait bir eserle devam edecek bir serinin birinci kitabı olan bu eser, Türklerin, Fransa'nın XVI. ve XVII. asır başlarındaki siyaseti ve entellektüel hayatı üzerine tesirleri hakkında faydalı bilgiler vermektedir. Kitap XV. asırda Fransız-Türk münasebetlerinin ne halde olduğunu hatırlatmakla ve bu devirde Fransa'da Türkiye hakkında çıkmış olan eserleri saymakla başlamaktadır (S. 1 — 59). Konunun tam içine, ancak Kanunî Sultan Süleyman'ın cülûs tarihi, I. François'ın imparatorluk seçiminde muvaffakiyetsizliğe uğradıktan sonra, Charles-Quint'in karşısında bir müttefik aramak üzere tereddüt etmeden nazarlarını Şarka çevirdiği tarih olan 1520'de girmektedir; bu tarih, aynı zamanda, edebiyatta (kitabiyatta) Türkleri daha vâzih surette anlamının başladığı tarihtir.

Kanunî'nin, Macaristan, Sırbistan, Rodos seferleriyle Avrupa siyasetinde kazandığı rol malûmdur. İran'a karşı yaptığı seferler dahi Avrupa'da yankı uyandırmıştır; çünkü muarızı Şah Tahmasb kendisine karşı Garp hükümdarlarıyla ittifaklar akd etmeğe uğraşmıştır. Süleyman'ın ölümü Nemçelilerin kalkınmalarına işaret olmuştur; esasen bu ka'kınmanın bir şartı da II. Selim'in zaafı olmuştur. Müteakip sultanların saltanat zamanlarında, Türkiye Garptan ziyade Şarka müteveccihdir ve Fransa ile münasebetler, daha ziyade, ekonomik ve dinî sahalara inhisar etmektedir (Mukaddes yerlerin himayesi; kapitülâsyonlar). Clarence D. Rouillard tarafından incelemesine sınır olarak seçilen 1660 tarihi, XIV. Louis'in vesayetten kurtulup kâhil sıfatıyla bizzat hüküm sürmeğe başlaması ve Fransa'nın Yakın Şark'taki faaliyetine yeni bir hız vermesine tesadüf eder.

Bu devirde, Fransız resmî sefaretleri çok olmuştur. I. François, Türkler nezdinde önce Jean Frangipani, sonra da Antoine Rincon ve nihayet elçisi Jean de la Forest (1535 — 1537) vasıtasıyla teşebbüslerde bulunmuştur; Fransız-Türk ittifakı, meşhur Hayreddin Barbaros'un da iştirak ettiği (1544) Akdenizdeki müşterek deniz seferi, sonra resmî bir büyük elçinin: Gabriel d'Aramon'un (1547 — 1554), arkasından da Jean de la Vigne'nin gönderilmesiyle (1556 — 1559), daha sıkı surette perçinleniyor. Sonra, IV. Henri'ye kadar münasebetler biraz gevşiyor; fakat hiçbir zaman tamamen kesilmiyor. Hattâ 1581'de iki Türk temsilcisinin, 1607'de de başka bir sefirin gönderilmiş olduğu kaydedilmektedir.

İspanya ve Avusturyaya karşı müessir bir surette savaşmak isteyen Richelieu'nün tesiriyle, Bab-ı Âlî nezdinde büyük elçi Philippe de Harlay (Comte de Cézzy) zamanında (1619 — 1639) münasebetler yeniden daha faal bir şekil alıyor. Bu siyaset müteakip büyük elçi Jean de la Haye (1639 — 1660) tarafından devam ettiriliyor. 1640'da bir Türk sefaret heyeti Fransa kralını ziyaret ediyor.

Tetkik edilen müddette Fransa siyaseti, 1579 ve 1612 tarihlerinde Bab-ı Âlî'den hatırı sayılır müsait şartlar elde etmiş olan İngiliz ticareti karşısında Şarkta Fransız ticaretini himaye ve teşci etmeyi hedef tutuyor. Filhakika, Fransa'nın ticaret bakımından oynamış olduğu rol — keza dinî rolü gibi — bu ülke ile Türkiye arasındaki siyasî münasebetlerin gelişmesinde hayli müessir olmuştur. İstanbula ilk Fransız dinî misyonu 1609'da Cizvit papazı François de Cavillae'in idaresinde yerleşmiştir. 1622'de iki Capucin, Galata'da başka bir misyon kuruyor. Tam o sıralarda Türklerle Hristiyanlar arasında teassüs eden dostane münasebetleri de kaydetmek gerekiyor.

Siyasî, ticarî ve dinî olan bu münasebetlerin yanında, entellektüel diye vasıflanılabileceğimiz münasebetler de başlıyor. Doğrusunu söylemek icabederse, bu münasebetler tek istikametli olup daha ziyade Fransızlara Türkiye hakkında az çok derin, az çok tarafgirane malûmat vermeğe matuftur. Daha 1520'den önce, Boucieaut, Gilles, Le Bouvier ve bilhassa Bertrandon de la Broquière gibi müellifler, Türklerle dair bazı bilgi unsurları getirmişlerdi; *De vita et moribus Turcarum* adlı müellifi bilinmeyen

eser, tarafgirliğine rağmen, sonradan yeniden ele alınan ve inkişaf ettirilmiş olan. değerli bilgiler vermektedir.

1519'da Fransada, müellifi belki Théodore Spandugino olan, *La généalogie du Grand Turc* adlı eser çıkmıştır. Bu eser, İstanbul'daki hayatın, sultanın, hükümetin, sarayın, ordunun, dinin mufassal bir tablosunu vermektedir. Bir bütün olarak oldukça tarafsız olan bu kitap, iyi bir görüş mahsulüdür; aynı zamanda umumiyet itibariyle bahsedilen olayların oldukça ciddi bir tenkidini vermektedir.

Bunu takiben 1520 ile 1560 arasında, Boemus, Antoine Geuffroy, Christophe Richer'in ve bilhassa Bartholomée Georgiewitz'in kalemlerinden çıkan mümasil eserler neşrolunmuştur. 30 yıl müddetle Türklerin esiri kalmış olan sonuncusu, esaretinin mahsulü iki kitap yazmıştır ki bunlarda Türkler ve onların örf ve âdetleri oldukça sert bir şekilde değerlendirilmekte, fakat aynı zamanda pek çok tarihî, sosyal ve lengüistik malûmat verilmektedir.

Seyyahlar da Şark'taki gezintilerinin hikâyelerini neşrediyorlar; meselâ Jacques Gassot, Jean Chesneau, Pierre Belon, André Thévet ve bilhassa, keskin müşahedeleri ilmî bir karakter almağa kadar varan Guillaume Postel ve Nicolas de Nicolay ile Ogier Ghislain de Busbecq gibi... 1610'dan sonra, Louis Deshayes, Michel Baudier ve du Loir müracaat edilecek en ilgi çekici müellifler arasındadırlar. Bu kitapların bazılarında sultanlara, dervişlere, kıyafetlere ait resimler vardır. Şunu da kaydedelim ki, Fransız halkı, Türklere ait meselelerden hem başlı başına yayınlanan eserlerle, hem de bir nevi «Türk kroniği» yayınlayan *Mercure de France* dergisinde çıkan makalelerle haberdar oluyordu.

Bütün bu kitaplar, İslâmiyete ait malûmatın (zira bunların birçoğu din üzerinde ısrarla durur) ve Türkiye'ye ait bilgilerin gelişmesinde muhakkak surette müessir olmuşlardır. Bu devrin yazarları arasında Türk hükümet sistemini, İslâm dinini, Türk örf ve âdetlerini, ordunun teşkilâtını medh eden yahut zemmeden bir fikir cereyanının teşekkül etmiş olduğu anlaşılıyor. İşte Cl. D. Rouillard, eserinin üçüncü bölümünde bunu göstermeye uğraşıyor. Yabancı ziyaretçilerin üzerine Türkiye'de en ziyade tesir etmiş gibi görünen şeylerden biri, Türk ordusunun teşkilâtı ve disiplini; ziyaretçilerin çoğu bunu, Avrupa'da yegâne olarak vasıflandırmaktadır. Guillaume Postel ayrıca Türklere verilen terbiye üzerinde durmakta ve bu terbiyeyi yurtdaşlarına hararetle tavsiye etmektedir. Hemen hemen hepsi, Türk ırkının vasıflarını, namuskârlığını, hoşgörülüğünü ileri sürmektedir. Postel, Türkiye'de kadınların hayatını geniş tafsîlatla tetkik etmektedir. Dine gelince, bu, istisnasız olarak bütün müelliflerin, samimiyetle olmadığı zaman dahi ihtirasla inceledikleri bir konudur. Bazıları İslâmiyetin bazı dinî prensiplerinin fevkalade iyiliğini kabul etmekle beraber, bazıları da Türklerin dinî âdetlerinin sert bir tenkidini yapmaktan geri durmamaktadırlar.

Siyasî yazılarla, siyasî hücum yazılarına ayrı bir yer vermek gerekir. Cl. D. Rouillard, şunu çok iyi göstermiştir ki, hiç olmazsa XVI. asrın sonlarında, Türkiye ile ittifakı takip eden resmî siyaset ile, dinî hislerle mülhem olarak müslümanlarla cenk etmek isteyen, böylece haçlı seferleri zihniyetinin devam ettiğine burhan olan umumî efkâr arasında bir uygunsuzluk mevcuttu. İşte neşredilmiş eserlerde bulunan Türk aleyhtarı unsurlar burada, bu sahada kullanılmaktadır ve Montaigne (Büyük Fransız mütefekkeri ve nâsiri) dahi bu tesirden tamamen âzâde kalmamıştır. Bütün bunlara rağmen, evvelce zikredilen belgelerden başka kaynakları bulunmadığı halde münakaşada vaziyet alan bazı kimselerde Türklerin örf ve âdeti lehine tepkiler müşahade edilmektedir; şunu da söylemek lâzımdır ki, Fransız müelliflerinde, en sert aynı zamanda en tarafgirane tenkitlere konu olan, tabiatıyla dindir; hattâ bunu, müellifler, Katoliklerle Protestanlar arasındaki kavgalarda bile bir propaganda silâhı olarak kullanmaktadırlar,

Hükümdar âilesi arasında vukua gelen hâdiseler de Fransız edebiyatında bir yankı bulmuşlardır. Cl. D. Rouillard, sarahaten bir «Süleyman çevresi» (cycle de Soliman; Ortaçağ edebiyatında, belirli bir şahıs yahut şahıslar etrafında toplanan bütün edebî eserler için kullanılan bir tâbiri, müellif burada Türkiyeye teşmil ediyor. — Mütercim) ayırmaktadır. Bu çevrede: Sultan, zévecisi Roxelane, oğulları Mustafa, Selim, Bayezid, Cihangir, Vezir-i a'zamı İbrahim görülmektedir; başlıca tema, Mustafa'nın katlidir. Bu tema, Bounin, Thilloys, Mairat, Dalibray gibi türlü müellifler tarafından ele alınmıştır: Aynı temayı Mainfray, Georges de Scudéry, des Fontaines'de de görüyoruz. Roxelane'a gelince, Desmares'in bir tragediasına konu olmuştur. Bu çevrenin dışında, bazı sultanlar, tiyatroya — az çok başarı ile — malzeme vermişlerdir; esasen müellifler, bu hususta, oradan buradan eserlerine unsurlar almak, yahut seyyahların ve bazı müelliflerin eserlerinden çalıp çırpmakta tereddüt etmemişlerdir.

Nesre geçerek görürüz ki, uydurmalar daha da ileriye gitmektedir: misali de Rahelais veriyor (XVI. asırda Fransanın büyük nâsiri. — Mütercim). Onu hikâye ve masal yazarları, ve romancılar takip etmektedir ki bu romancılar arasında Boissat ve Gomberville'i, bilhassa *İbrahim ou l'illustre Bassa* (İbrahim yahut meşhur Paşa) (1641) adlı eserin müellifi Mademoiselle de Scudéry (XVII. asrın ilk yarısının en ünlü roman yazarı; romanlarının uzunluğu ve uydurmalığı, müteakıp devirde alay konusu olmuştur. — Mütercim)'yi zikretmek gerekir.

Cl. D. Rouillard, eserini, Türklerin mevzuubahs oldukları manzum eserleri ve içinde Türklerin yer aldıkları bale'leri kaydederek sona erdirmektedir.

Müellifin, zeyl olarak, 1481-1660 tarihleri arasında Türkler hakkında yazılmış Fransızca pamphlet'lerin bir listesini verdiğini de kaydedelim.

Cl. D. Rouillard'in eseri, faydalı bir dökümandır: Filhakika, Fransa'da Türkiye hakkında XV. asrın sonundan XVII. asrın ikinci yarısına kadar ne neşredilmişse onun gayet iyi bir katalogunu teşkil etmektedir. Ehemmiyeti olan bir eseri nazarı itibara almamışa benzemiyor. Hattâ diyebiliriz ki, bilhassa edebî bölümde, bir eserde Türk kelimesini okuyunca incelemesini ilgilendirir bir belge görmüştür; halbuki çok kere Türk, ancak Müslüman mânasında alınmaktadır, bu bakımdan konusunun sınırlarını hayli aşmıştır. Fakat müellifin lehine de diyebiliriz ki, Türk kelimesi, hakikaten Fransızca eserlerde mana bakımından bu gibi taşmalar arz ediyorsa da, Osmanlı devleti de pek haklı olarak İslâm dünyasında ve Avrupa politikasında yüksek bir mevki işgal ediyordu.

Tarihî bölümü daha gelişmiş görmek isterdik. Görünüşe göre, Cl. D. Rouillard bu tarafta, haddinden fazla sıkı bir çerçeveye kendini sokmak istemiş; her nekad Bab-ı Âlî nezdindeki elçilerin rolünü, daha doğrusu davranışını pek iyi incelemişse de, Fransanın Türkiye müvacehesindeki siyasetini ve bunun Avrupadaki yankılarını da yeter derecede sarahatle meydana koymamıştır. Fransanın kültürlü kitlesinin Osmanlılara ait şeylere olan ilgilerini *Mercure de France* ve o zaman çıkan broşürler ile göstermişse de — I. Zeyl bunun bir delilidir — Charles-Quint zamanında Almanya'da İspanya'da, İtalya'da, Flandre'da bol bol çıkmış olan bütün broşürlerle bunları mukayese etmesi, kanaatimizce, faydalı olurdu: Ekserisi Türk aleyhdarı olan bu son eserler imparatorluğun siyasetinin ton'unu vermekle kalmıyorlar, aynı zamanda da o zaman pek yaygın olan bir ruh haletini aksettiriyorlar; Fransızca ve Latince neşredilmiş olan birçokları, Fransada okunuyor ve Fransız entellektüel çevreleri üzerine müessir oluyorlardı; bu hususta yalnız, Osmanlı İmparatorluğunun yakın olan inkirazını muntazaman haber veren birçok kehanetleri misal olarak zikretmek istiyoruz.

Çok iyi bir tetkikin mahsulü olan edebî bölüm, arasıra bir katalog halini alıyor; bu, eserlerin iyi bir takdimini teşkil etmektedir. Fakat burada da arasıra tenkit ruhu noksan görünmektedir.

Esasen, Cl. D. Rouillard'ın eserinin büyük kusuru da budur: Çok kere müellifin konusuna hâkim olmadığı intibai uyanıyor; umumiyetle vâzih ise de teferruat çok kere fazla karanlık kalıyor; bazı kısımlarda yapılandan daha ileri gitmek, bilhassa edebiyat sahasında ve XV. asrın sonundan itibaren, Türkiye'nin dikkatleri çekmesinin sebeplerini, sâiklerini ve neticelerini daha ziyade belirtmek çok faydalı olurdu. Fikrimizce, eserin tarihî zemini, yeter derecede vuzuhlandırılmış değildir; Türkiye'ye ait o zamanın edebî mahsulünün en mühim kısmının, roman yahut tragedia halini almış olsa dahi, siyasetten mülhem olduğu fikrindeyiz; eserin edebî kısmı, bunun bir burhanını vermektedir, Tabîîdir ki, zamanla bir inkişaf olmuş ve malûmat verme nokta-i nazarından pitoresk tasvire (ki bu, XVII. ve XVIII. asırlarda daha belirli surette görünecektir) geçilmiştir, Cl. D. Rouillard, nekadâr hafif olsa dahi mevcut olan bu inkişafa daha açık bir şekilde işaret edebilirdi; zira bu, müteakıp cildin habercisi ve cazip noktası olabilirdi.

Bununla beraber, Cl. D. Rouillard'ın eseri bizde çok iyi bir intiba bırakmaktadır. Bu eser bir yandan Fransız edebî dokümantasyonunda bir boşluğu doldurmakta ve Pierre Martino'nun *L'Orient dans la littérature française* adlı eserinin yanında yer almakta; öte yandan da faydalı bilgiler alınabilecek bir referans (müracaat) eseri mahiyetini taşımaktadır.

R. MANTRAN*